

Зоран Лакић:

РАД КПЈ МЕЂУ ЖЕНАМА ДО 1941. ГОДИНЕ

Предмет мог интересовања на овом скупу су два питања. Једно од њих је из склопа догађаја који су пратили рад КПЈ у међуратном периоду, док је друго питање из нама ближе прошлости.

Једна од слабости *Прегледа историје СКЈ* јесте непоштовање или неуважавање специфичности у развоју покрета у појединим покрајинама и неуочавање специфичних видова дјелатности КПЈ.

Помоћу два примјера ћу покушати да оправдам ову примједбу, да је документујем.

Прво ћу говорити о томе како је и колико обрађено питање рада КПЈ са женама, односно колико је било учешће и допринос жена у напредном покрету између два рата.

У *Прегледу историје СКЈ* овом питању је поклоњена пажња на оном мјесту гдје се говори о V земаљској конференцији КПЈ 1940. године. На 272. страни издања латиницом каже се да је том приликом поднесен и реферат „о раду међу женама и раду у војсци“, па се стиче утисак да су једним рефератом покренута та два веома важна питања. У ствари, та питања су обрађена у посебним рефератима.

У једном од закључака ове конференције које аутори *Прегледа* саопштавају читаоцима на 276. страни каже се: „борити се за усвајање става да рад међу женама није област у којој треба да раде само жене, да је то важно подручје партијског рада на коме треба да се ангажује цијела Партија.“

Овакав закључак упућује на констатацију да КПЈ питању рада са женама није до тада поклањала одговарајућу пажњу. Мада имамо примјера да су напредне жене пришле револуционарном покрету у вријеме стварања његове авангардне партије, да су учествовале у многим акцијама пролетаријата, бивале прогањане, хапшене и злостављане, једнако као и њихови партијски другови, ипак се може рећи да су то били само појединачни случајеви. О организованом учешћу жена у акцијама пролетаријата, односно о систематском настојању КПЈ да њиховим ангажовањем омасови Покрет, може бити говора тек од 1933. године. Истина, још на IV конгресу КПЈ 1928. године указано је на важност повећане и константне бриге КПЈ у раду са женама. Ту, у основи

позитивну иницијативу, као и многе друге, спријечила је војно-фашистичка диктатура 1929. године.

Након оживљавања партијског рада и обнављања организација, онемогућених диктатуром, долази до планског настојања највиших партијских форума да се појача интензитет и у раду са напредним женама. На проширеној сједници ЦК КПЈ која је одржана крајем 1933. године одлучено је, поред осталог, да „посебну бригу треба посветити раду међу пролетерским и радним женама. Иако је то подручје врло важан дио револуционарног рада, до сада су га наше партијске организације потцијењивале и занемаривале“. На истој сједници је одлучено да ЦК КПЈ „у најкраћем року достави свим партијским организацијама задатке за рад међу женама“.

И заиста, ЦК КПЈ је 1934. године израдио опширна упутства о раду са женама која су била упућена свим покрајинским комитетима и другим партијским руководствомима. Убрзо затим долази и до пленума ЦК КПЈ за Црну Гору на којем је поред осталог било говора и о спровођењу у живот одлука ЦК КПЈ о раду са женама. Као посљедица акција највишег партијског руководства за позитивно мијењање односа у раду са женама услједило је упражњавање разних форми тога рада које су најбоље одговарале масовном ангажовању жена у напредном покрету не Горе. У васпитне групе које су 1935. године постојале у Подгорици, Цетињу, Никшићу, Котору, Бијелом Пољу, Беранама и другдје, укључен је велики број жена. Васпитне групе се оснивају у школама, фабрикама, у граду и на селу. На њима се развија легална напредна литература, да би се нешто касније прешло и на марксистичку. Прославе важних датума међународног пролетаријата у којима учествују и жене — такође су један од видова рада КПЈ са њима, као што су били излети, сијела, читаонице и библиотеке и др.

Након, тако да кажем, ове прве фазе у раду са женама, кроз коју су оне добијале неопходно идејно образовање, КПЈ је могла на њих рачунати као на снагу спремну да узме учешћа и у штрајковима и демонстрацијама. Дакле, у отвореним сукобима радничке класе са представницима буржоаског система.

Под руководством КПЈ жене учествују и у раду феминистичких организација које су борбу жена супротстављале борби мушкараца, што се косило са политиком КПЈ да је борба жене за право гласа и друга права само један дио опште борбе радничке класе за своја права. Баш зато што су напредне жене биле идејно припремљене, оне су и у таквим организацијама обезбјеђивале утицај КПЈ, односно спровођење њене политике. Зато је долазило и до забрањивања таквих друштава, за чији су рад власти претходно дале сагласност.

Ваља истаћи да је рад жена нарочито био запажен 1936, иако је баш те године КПЈ у Црној Гори задесила једна од највећих провала у којој је било ухапшено неколико стотина чланова КПЈ. Нарочито у наредном периоду, 1937 — 1941, покрет

жена добија пуни замах. Радом у Црвеној помоћи, у партијској техници, на партијским везама и др. најчешће и највише су биле ангажоване жене.

Ниједна шира акција црногорског пролетаријата у овом периоду није се могла замислити без масовног учешћа жена. Штрајкови и демонстрације, борба за колективне радничке уговоре, синдикални покрет, рад на селу кроз „Селачко братство“ и „Селачку самопомоћ“, рад са омладином — све су то били видови борбе КПЈ у којима су напредне жене понијеле добар дио терета. У свим овим акцијама које су извођене широм Црне Горе, жене су се истицале борбеношћу и храброшћу.

У овом периоду израста генерација жена комуниста којима КПЈ у Црној Гори појверавала руководеће положаје. Секретар „Црвене помоћи“ и члан Комисије за синдикални рад била је Лидија Јовановић; члан ПК Скоја 1939. је Ђина Врбица; у Обласни одбор УРС-а за Црну Гору и Боку маја 1939. године била је изабрана Јаница Миличковић; у Комисију ПК КПЈ за рад са женама 1939. године биране су Лидија Јовановић, Васа Павић, Ђина Врбица, Блажа Видовић-Ћетковић и Дара Вукотић. Итд. итд.

Па ипак, руководство КПЈ у Црној Гори заузимало је секташки став у погледу пријема жена у чланство КПЈ. То секташтво је, међутим, било много веће и много више изражено у другим крајевима наше земље. Од 610 чланова, колико је имала КПЈ у Црној Гори 1935. године, било је само 12 жена. Њихово учешће у акцијама које је организовала КПЈ било је многоструко веће. У познатим фебруарским демонстрацијама 1935. године у Подгорици је било ухапшено око 40 жена. У такозвану дубровачку Терапију било је ухапшено око 20 жена. У масовном покрету за женско право гласа који је захватио Црну Гору 1939. године учествовао преко 3000 жена. „Право гласа нам треба да бисмо и њега употријебиле за ствар мира“ — говориле су тада оне на многобројним митинзима одржаним у свим мјестима Црне Горе. У акцију сакупљања потписа на петицији упућеној влади у којој се захтијевао човјечнији однос према затвореницима и пуштање на слободу шпанских добровољаца било је укључено неколико хиљада жена. Под руководством КПЈ жене учествују у демонстрацијама против војних логора у које су под видом мобилизације практично хапшени најистакнутији комунисти у Црној Гори. Само у Беранама у таквим демонстрацијама учествовало је око 400 жена.

Активнији однос КПЈ према укључивању жена у напредни покрет одразио се у њиховом масовном одзиву на све акције које је КПЈ организовала у Црној Гори. Секташки однос према пријему жена у чланство КПЈ је знатно ослабио па 1940. године већ имамо око 50 организованих жена. У односу на 1935. годину број чланова КПЈ је нарастао за око 50%, док је број организованих жена повећан за више од четири пута. Број жена чланова Скоја вјероватно је био много већи.

Осма покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору оцијенила је рад са женама као један од најбољих сектора партијске дјелатности. На Петој земаљској конференцији КПЈ позитивно је оцијењен рад КПЈ са женама, нарочито у Црној Гори. У реферату друга Тита речено је поред осталог и ово:

„Потребно је овдје нагласити то да се баш у оној покрајини гдје се је било најмање надати опажа највише разумијевања код другова за женско питање, а то је у Црној Гори. У Црној Гори партијска организација има преко 50 жена у Партији, много више него иједна друга покрајина, иако су у другим покрајинама услови за рад међу женама много бољи“.

Слична оцјена је дата и у реферату о раду међу женама који је поднијела Вида Томшич.

Овим кратким излагањем само сам хтио да укажем на важност коју је КПЈ поклањала раду са женама, на резултате који су нарочито у Црној Гори постигнути, те и на неопходност опширнијег третирања овог проблема у историји СКЈ.

ПРВИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Друго питање о којем бих желио да говорим јесте начин како су у *Прегледу историје СКЈ* третирани први НОО у Црној Гори 1941. године. Ово питање је утолико интересантније што је рад тих првих органа власти различито третиран у досадашњој југословенској историографији. Дио овог питања захваћен је у излагању неких другова, а посебно Љуба Анђелића. Иако сам се био припремио да говорим и о томе, нећу вас замарати, јер сматрам да је друг Анђелић опширно изложио питање третирања првих НОО у Црној Гори у досадашњој историографији.

Преглед историје СКЈ не превазилази ниво развитка наше историографије кад је у питању третирање НОО у Црној Гори 1941. Значај и улогу НОО из јула 1941. год. аутори *Прегледа* су прећутали, што може да значи да су или намјерно избјегли да дају суд о томе или, још више од тога, да прихватају нешто ублажену оцјену о специфичним грешкама почињеним у Црној Гори у тумачењу функција НОО.

Дозволите ми да цитирам неколико редака из *Прегледа* о првим НОО 1941. године. На страни 336. и 337. издања латиницом о томе пише:

„У свим крајевима земље у којима су акције партизанских одреда добиле карактер устанка и у којима су створене прве ослобођене територије јављали су се органи власти наоружаног народа. У јулском устанку у Црној Гори као органу власти били су образовани одбори народног ослобођења. На првим ослобођеним територијама у устаничким областима у Босни и Хрватској, већ почетком августа створена су као органи власти народноослободилачка вијећа. Ови органи регулисали су живот на ослобођеним територијама и подмиривали разноврсне потребе својих јединица. У оним областима у којима се оружана борба развијала постепеније, упоредо са уништавањем апарата окупационе и кви-

слиншке власти, органи борбе — одбори и организације НОФ-а, узимали су на себе и обављање појединих функција власти које су, прије свега, произилазиле из потребе вођења оружане борбе против окупатора и квислинга, а затим и из потребе регулисања живота у позадини. Тако су се у Србији у љето почели јављати народноослободилачки комитети и одбори а у Словенији су проширивањем оружаних акција теренски одбори Ослободилне фронте постепено узимали на себе поједине функције власти“.

Основно питање сваке револуције, а она је основни задатак сваке револуционарне партије, па и КПЈ, јесте питање освајања власти од класног непријатеља. Револуција код нас је извођена под специфичним условима. Ти специфични услови манифестовани су и на примјеру освајања власти у Црној Гори, односно стварања првих НОО. У писму терилског одреда из Вирпазара од 16. јула 1941. године каже се, поред осталог: „У селима око Вира одржавамо конференције и свугдје на тражење народа бирамо по једног или два угледна човјека као власт, пошто смо досадашњу разјурили.“

Свјесни да је неопходно стари апарат власти замијенити новим, али и недовољно искусни у изналажењу најприкладнијег начина како то да ураде, оснивачи тих првих органа власти у Црној Гори били су одлучни да не прихватају стару форму, макар она у себи носила и нову садржину. Тако устаничке групе с Гостиља Брајовићког јављају 17. јула 1941. године да је неодложно да се „... мјесто општинске власти створи нека привремена власт коју нам народ тражи. Ми смо у селу одредили једног човјека који треба да врши дужност кмета, у селу нећемо да га тако зове-мо, него, можда, народни повјереник, како нам је предложио један друг...“

Тако су непосредно после ослобођења села и општина оснивани сеоски и општински НОО. Формирање среских НОО захтијевало је озбиљније припреме и много јаснију представу о њиховој функцији. Тамо гдје је то војничка ситуација дозвољавала они су били бирани демократским путем, као на примјер у Шавнику, Андријевици, Бијелом Пољу и Беранама. Гдје прилике нијесу дозвољавале примјену потпуног демократског принципа у избору НОО, они су били именовани. Тако су 19. јула у Колашину били именовани општински и срески органи власти: Народ-ноослободилачки одбор града и среза Колашин, како су се тада називали. Такав начин избора НОО ипак не даје за право да се њихов карактер и положај тумачи посебно од осталих. Њихова функција остала је иста као и оних који су изабрани демократским путем. Њихов тренутни положај не би смио да уноси забуну у тумачење статуса тих првих НОО, њихова односа према органима војних јединица који су их именовали. Ти први НОО у Црној Гори, као и другдје, били су, како је то друг Тито једном приликом рекао, „створени више као помоћни органи партизанских одреда у вођењу ослободилачког рата, а у вријеме ства-

рања Народноослободилачке војске ти се одбори претварају у једину и праву народну власт“.

Чини се, међутим, да неки историчари нијесу овако прихватили и оцјенили постајање и рад првих НОО у Црној Гори. Истина је да су руководству у Црној Гори упућене критике од стране највишег руководства НОП-а у земљи у вези са схватањем функције и суштине рада НОО. Међутим, таква критика је често базирана на основу извјештаја, односно оцјена и закључака у њима, који су писани на брзину и без довољно увида у општу ситуацију. Као такви они нијесу били објективна слика стања у Црној Гори. Зато их не треба увијек примити као нешто у шта се поспе може имати повјерења. И примјери из рада НОО које сам навео ово потврђују.

У познатим упутствима ЗАВНО-а Црне Горе и Боке од 26. XI 1943. године о раду НОО, написаних на око 20 страна, јасно се види права функција органа власти, њихов однос према војним јединицама и др. И у њима има помена у односима НОО и војно-позадинских власти. О томе тамо пише и ово: „НОО нијесу, као што се то понегдје погрешно схвата, извршни органи војних и војно-позадинских власти, већ су то потпуно самостални органи власти. НОО могу се у сваком случају потребе обратити за помоћ војсци, која ће војном силом прибавити пун ауторитет њиховим одлукама, као што с друге стране НОО излазе у сусрет захтјевима војних власти.“

Уосталом, има доста докумената из преписке штаба Другог ударног корпуса НОВ и ПОЈ и Извршног одбора ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, односно предсједништва ЦАСНО-а, у којима командант Другог ударног корпуса *наређује* (подвукао З. Ј.) овим највишим органима власти у Црној Гори да ураде ово или оно. Па ипак, нико се до сада није усудио да каже да је ЗАВНО, односно ЦАСНО, био подређен II ударном корпусу.

Примјера неразумијевања функције НОО било је, дакле, и 1943. и 1944. године, али само примјера. Сличних примјера било је и код првих НОО 1941. године.

Међутим, начин избора, програм рада и остало у Беранама, Колашину, Даниловграду, Андријевици јула мјесеца, потом у Никшићу, Шавнику и другдје у јесен 1941. године — говоре да се имала довољно јасна слика о томе шта су НОО и какви треба да буду. Уосталом, баш на том питању карактера и функција НОО у Беранама је и дошло до првих неспоразума између руководства НОП-а и грађанских политичара.

Пада у очи да су органи борбе НОО, како се то у *Прегледу* каже, „узимали на себе и обављање појединих функција власти“. При томе се мислим и примјерима документује рад НОО у Србији и Словенији, гдје су „одбори Ослободилне фронте постепено узимали на себе поједине функције власти“. Када је то било? Аутори кажу у љето. Дакле, заиста се мисли на прве органе власти а не на оне основане у јесен 1941. године. Зато је и чудније да се

не говори о органима власти у Црној Гори када су они — НЕ ПОСТЕПЕНО — већ, тако рећи, одједном узимали на себе — НЕ ПОЈЕДИНЕ — већ више функција власти. Када ово кажем, подсећам вас на пет најважнијих закључака које је донио Срески НОО у Беранама, изабран 21. јула 1941. године:

„1. На ослобођеној територији овог краја са данашњим даном престају да постоје сви органи власти цивилне, судске и војне, како бивши југословенски, тако и окупаторски, а цјелокупну цивилну, судску и војну власт преузима народ.

2. Формира се народни одбор ослобођења који ће имати цјелокупну власт у овом крају, а сачињаваће га предсједник, секретар и 19 чланова. У општинама да се изаберу општински одбори, а у селима сеоски.

3. Народни одбор ослобођења преузеће цјелокупну државну имовину и финансијска средства свих надлештава и банака и све употреједити за потребе борбе за народно ослобођење.

4. Гарантује се обезбјеђење личне сигурности и имовине свим грађанима овога краја, а који су обавезни да се одазивају свим захјтевима и одлукама Одбора.

5. На ослобођеној територији истицаће се као застава југословенска тробојка“.

Добар дио овога вама је познат из наведене литературе. И ауторима *Прегледа* та литература је била доступна. Па ипак, прећутана је функција првих НОО у Црној Гори. Тиме је њихов значај умањен. То се није смјело дозволити, не зато што су они оснивани већ у јулу 1941. године у Црној Гори, већ зато што бацају сјветлост на политичку зрелост и револуционарност тих првих народних одборника, нарочито оних у Беранама.

Ако у овом тренутку нијесам спреман да у оцјени рада НОО 1941. године у Црној Гори идем даље од тога да су то били привремени органи власти са ауторитетом колики се могао прибавити у првој години револуције, колики је могао бити у вријеме када је војник ипак био значајнији од одборника, јер напоскон одборници су дјеловали на територији коју су војници претходно учинили слободном, ипак се са пуно права може тврдити да се оцјена рада НОО 1941. године у Црној Гори, како је дата у *Прегледу историје СКЈ*, не може одржати.

Вјероватно да је овакво третирање рада НОО у Црној Гори можда и посљедица недовољног коришћења новије литературе и непотпуне проучености постојеће документације. У том случају ће у другом издању *Прегледа историје СКЈ* вјероватно и први органи власти у Црној Гори добити оно мјесто и онакав третман каква они стварно заслужују.